

KOTUS: SUOMEN KIELIAKATEMIA

Kun Kotimaisten kielten tutkimuskeskus eli Kotus perustettiin vuonna 1976, sitä ei luotu tyhjästä. Yhteisen johdon alle koottiin toistakymmentä eri-ikäistä hanketta, jotka aiemmin olivat toimineet joko itsenäisinä yksikköinä tai symbioosisa muiden yksikköjen tai yliopistojen kanssa. Näistä suurin oli Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran suojissa käynnistetty Sanakirjasäätiö, jonka tehtävänä oli kansankielen sanavarojen keruu ja järjestäminen koko murrealueen kattavaksi sanakirjaksi.

Vuonna 1935 Sanakirjasäätiöön oli yhdistetty E. N. Setälän perustama tutkimuslaitos Suomen suku, jonka tavoitteena oli etymologisesti käsiteltyjen sanojen luettelointi ja suomen kielen etymologisen sanakirjan toimittaminen. Sanakirjasäätiöön perustettiin myös nimiarkisto, joka myöhemmin irtautui Suomen nimiarkiston säätiöksi. Arkisto sai pesämunakseen suuren määrän tieteellisten seurojen kokoamaa nimiaineistoa.

Suomen ohella murreosanastoa oli kerätty karjalasta. Vuonna 1930 Suomalaisen Kirjallisuuden Seura oli palkannut vakinaisen sanastajan, mutta sanakirjan toimitus käynnistyi toden teolla vasta sotien jälkeen, kun Valtion humanistinen toimikunta myönsi tarvittavat varat.

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran ansioihin kuului myös julkisen kielenhuollon

aloittaminen. Vuonna 1928 perustetusta kielivaliokunnasta kehkeytyi myöhemmin kielitoimisto. Lisäksi seuran tiloissa ryhdyttiin eduskunnan aloitteesta kokoamaan Nykysuomen sanakirjaa. Myöhemmin kielitoimisto ja sanakirjan toimitus siirtyivät Suomen Akatemian alaisuuteen.

Seura väistyi taka-alalle, kun Helsingin yliopistoon muodostettiin vuonna 1956 rehtori Paavo Ravilan aloitteesta suomen ja sen sukukielten tutkimus- ja opetuskeskus Castrenianum. Sinne koottiin sekä kokoelmia että hankkeita. Etymologisen sanakirjan tekijät olivat fennougristeja, joten he liittyivät luontevasti samana vuonna perustettuun suomalais-ugrilaiseen laitokseen. Työssä tarvittiin sukukielten sanakirjainvälistä, jotka olivat Suomalais-Ugrilaisen Seuran hallinnassa. Samoista aineistoista muokattiin sukukielten sanakirjoja. Tärkeänä taustatukena oli vuonna 1949 perustettu Suomen Akatemia, jossa alusta asti oli ollut vahva fennougristiikan edustus.

Castrenianum laajeni, kun perustettiin Suomen kielen nauhoitearkisto ja Vanhan kirjasuomen sanakirjan toimitus. Kaikki eivät mahtuneet yliopiston päärakennuksen yläkerroksiin. Niinpä Castrenianumin osia sijoitettiin myös Kruununhakaan ja Katajanokalle

Samaan aikaan akateemisen tutkimuksen kokonaisvolyymin kasvoi. Pe-

rustettiin uusia yliopistoja ja oppituleja, ja valtiovalta ryhtyi kohdentamaan uusia määrärahoja kansallisesti merkittäville hankkeille. Muoto-opin arkiston kokoaminen käynnistyi Helsingin ja Jyväskylän yliopistojen yhteistyönä. Turun yliopistossa ryhdyttiin rakentamaan Lauseopin arkistoa.

1970-luvun alussa Suomi lähti mukaan Euroopan kielikartastohankkeeseen (ALE = Atlas Linguarum Europae) nelimiehistön voimin. Murreaineokset saatiin Sanakirjasäätiön kokoelmista, mutta niiden muokkaaminen oli erityisen vastuuhenkilön ja hänen avustajiensa tehtävä. Koska mittakaava oli suuri, rinnalle luotiin omat tutkimusintressit paremmin huomioon ottava itämerensuomalainen kielikartasto (ALFE = Atlas linguarum Fennicarum).

Erillisten yksiköiden toiminta oli suureksi osaksi useita kanavia ja kiertoteitä pitkin saadun valtionavun varassa, mutta sen jatkuvuudesta ei koskaan ollut takeita. Pitkäaikaisiin hankkeisiin sitoutuminen oli kuitenkin välttämätön riski, jos ne ylipäänsä aiottiin toteuttaa. Tahtoa riitti, sillä oman kielen kuvaaminen ja kehittäminen ymmärrettiin kansalliseksi tehtäväksi. Valtion rahoittaman tutkimuslaitoksen perustaminen merkitsi sekä toiminnan arvon julkista tunnustamista että takuuta sen jatkuvuudelle. Vakinaiset virat antoivat myös osaavalle työvoimalle työrauhan paremmin kuin lyhyet työstipendit ja tilapäiset työsuhteet.

KOTUS JA YLIOPISTOT PERUSTAMISVAIHEESSA

Kotuksen perustaminen merkitsi Castrenianumin hajoamista, kun suuri osa arkistoista, kirjastoista ja tutkimushenkilökunnasta siirtyi uuden organisaation suojiin. Kotuksessa fennistit ja fennougristit saivat uusia työtovereita: ruotsin kielen huolto sekä nimistön ja murreosan tutkimus siirtyivät

Kotukseen Svenska Litteratursällskapetin ja Suomenruotsalaisten kansankäräjien suojista. Kielitoimiston lähinaapuriksi tuli Tekniikan sanastokeskus. Asiantuntijaelimiksi koottiin suomen, ruotsin ja saamen kielen lautakunnat.

Muun Suomen näkökulmasta oli selvä etu, että Kotus itsenäistyi. Tutkimuslaitos palveli kaikkia tasapuolisesti, ainakin periaatteessa. Käytännössä keskuksen manuaalisia kokoelmia oli helpointa edelleenkin käyttää niiden, jotka työskentelivät samalla paikkakunnalla. Joka tapauksessa Kotuksessa pidettiin huolta siitä, että yhteyksiä oli kaikkiin yliopistoihin, joissa kotimaisia kieliä tutkittiin ja opetettiin. Johtokuntaan koottiin varsinaiset ja varajäsenet valtakunnallisesti edustavalla tavalla. Johtokunnan kokouksissa tarkasteltiin ja arvioitiin työn tuloksia, keskusteltiin, ideoitiin uusia hankkeita ja vaihdettiin kuulumisia, myös yliopistojen kesken. Eräitä Kotuksen hankkeita sijoitettiin alun pitäenkin Helsingin ulkopuolelle.

KOTUS NYT

Kotuksen organisaatiota ja sisältöä on runsaan 30 vuoden aikana uudistettu moneen kertaan. Kotimaisten kielten joukkoon ovat suomen, ruotsin ja saamen lisäksi tulleet viittomakieli ja romani. Johtokunta on lakautettu, ja tilalle on perustettu neuvottelukunta, jonka toimivuudesta kenttäväellä on vain hämärä ja pääosin negatiivinen aavistus. Yliopistofennisti samoin kuin kuka tahansa muu ulkopuolinen saa Kotuksesta yleistietoa ja aineistoa monipuolisten verkosivujen kautta, mutta tämän kirjokannen alla on bunkkeri, jonka sisällä tapahtuvia liikkeitä ei juuri pääse näkemään.

Kotuksessa on aina panostettu uuteen tietotekniikkaan. Työntekijöiden kirjoitus- ja kopiokoneet vaihtuivat jo alkuvaiheessa tietokoneisiin. Uusi tekniikka on helpotta-

nut monia työvaiheita ja tehnyt mahdolliseksi entistä suurempien kokonaisuuksien hallinnan. Varjopuolena on se, että laitteiden, ohjelmistojen ja formaattien muuttuessa myös työskentelyperiaatteet on jouduttu uudistamaan moneen kertaan. Tulilinjalle ovat joutuneet erityisesti ne hankkeet, jotka on valittu pilotteina kokeilemaan uutta tekniikkaa ja uusia ohjelmistoja.

Näissäkin oloissa työtä on tehty ja monia suurhankkeita on saatu valmiiksi. Esimerkiksi Nykysuomen sanakirjan jatkoksi on toimitettu Suomen kielen perussanakirja ja Kielitoimiston sanakirja. Sanakirjojen lisäksi tarjolla on runsaasti pienimuotoisempaa aineistoa normatiivisten kielikysymysten käsittelyyn. Etymologinen sanakirja on valmistunut, ja sekin on päivitetty uudeksi sanakirjaksi. Etymologinen viitetietokanta on julkaistu verkossa, ja etymologinen tietotaito on kanavoitu saamen kielen etymologisen sanakirjan laadintaan. Mordvan, karjalan ja tšeremissin sanakirjat ovat valmistuneet, samoin suomalaista paikannimistöä esittelevä sanakirja.

Tekniikan nopea kehitys on haaste myös jatkossa. Sähköisen aineiston säilyminen käyttökelpoisena ei ole itsestäänselvyys. Kun koneet, ohjelmistot ja formaatit muuttuvat, on aineistoja muokattava ja muunnettava yhä uudestaan. Muunnettaessa voi sattua monenlaisia yllätyksiä, ja muuntaminen vaatii sekä lisätyötä että tarkastustyötä, joka ei tuota uutta substanssia.

Tätä taustaa vasten ei tunnu pelkästään huonolta asialta, että suuri osa Kotuksen aineistoista on manuaalisia. Joka tapauksessa kokoelmien käyttö vaatii asiantuntemusta, sillä ne edustavat monen sadan vuoden mittaista aineistosukupolvien kirjoja: tietokantojen ohella materiaalia ammennetaan satojen vuosien ikäisistä asiakirjoista ja kielenmuistomerkeistä, käsin tai koneella kirjoitetuista arkistolipuista ja jatkuvasti karttuvasta tutkimuskirjallisuudesta.

ONKO KOTUKSELLA TILAUSTA?

Kun tohtori Eila Rekilä selvitti opetusministeriön aloitteesta Kotuksen asemaa, roolia ja kehittämistarpeita, hän havaitsi, etteivät ministeriöt juurikaan tilaa Kotukselta tutkimuksia eikä Kotusta näin ollen voi pitää varsinaisena sektoritutkimuslaitoksena. Tämä on osittain näköharhaa. Valtio on tehnyt voimassa olevan suurtilauksen jo paljon ennen Kotuksen perustamista. On vaikea kuvitella, kuka huolehtisi kirjakielen normittamisesta ja huollosta, jos Kotus ei sitä tekisi, ja miten kirjakieli pysyisi ryhdissään ilman Kotusta ja sen tuottamia normatiivisia apuvälineitä. Kirjakieli ei ole kenenkään äidinkieli, vaan sen normit ovat konventioihin, havaintoihin, tutkimukseen, neuvotteluun ja kompromisseihin perustuvia sopimuksia. Kenelläkään yksityisellä henkilöllä ei ole sitä arvovaltaa ja asiantuntemusta, jota tällaisen normijärjestelmän rakentaminen, päivittäminen ja levittäminen vaativat. Kirjakielen historia osoittaa, ettei normisto synny itsestään edes silloin, kun sen syntymistä hartaasti toivotaan. Se on luotava ja pidettävä yllä sitkeällä työllä laajan aineiston ja asiantuntemuksen turvin.

Toinen Kotuksen pysyvä ja tärkeä tehtävä on luoda ja kehittää sellaisia tietovarantoja, joita sivistyskielen status edellyttää. Mallikkaan esimerkin antaa länsinaapurimme: Ruotsin Akademia huolehtii ansiokkaasti sekä kielen historiaa että nykyisyyttä kuvaavien sanakirjojen laatimisesta. Ruotsin Akatemian sanakirja on käsite. Suomesta tuli kulttuurikieli vasta 1800-luvun kuluessa, ja suomenkielisen koulutuksen, yhteiskuntaelämän ja kulttuurin nousu peilautuu suoraan sanaston kehityksessä. Tämän ovat huomanneet kielitieteilijöiden lisäksi muun muassa filosofian, poliittisen historian ja juridiiikan tutkijat. Eri alojen käsitteanalyysissa ei kielen osuutta voi sivuuttaa, ja juuri

Kotuksen aineistot tarjoavat ainutlaatuiset edellytykset tutkia ja ymmärtää käsitteiden liikettä. Kotus on Suomen kieliakatemia. Vastaavaa potentiaalia ei ole missään muualla. Kuitenkin juuri kirjakielen historian osalta Kotuksen henkilöresurssit ovat sääliittävästi vähäiset.

Tutkijan näkökulmasta Kotuksen vetovoimaisimman osan muodostavat ainutlaatuiset aineistot. Moniin kiperiin kysymyksiin löytyvät vastauksen ainekset arkistoista, joihin on kerätty tietoa yli sadan vuoden ajan. Tutkija voi helposti ja vapaasti kävellä valmiiden kokoelmien ääreen ja poimia tarvitsemansa tiedot kuin rusinat pullasta. Pitää vain tietää, mitä ja mistä hakee. Läheskään aina ei tarvitse edes matkustaa Helsinkiin. Viime vuosina Kotus on aktiivisesti kartuttanut verkkoaineistojaan. Aineistopalvelin Kaino tarjoaa vapaaseen käyttöön vanhaa ja uudempaa kirjakieltä, sanakirjoja, tietokantoja, tutkimusjulkaisuja, kielineuvontaa ja paljon muuta. Tästä kaikesta ammennetaan kentällä kiitollisina hyötyä joka ikinen päivä. Tätä hyvää haluamme lisää!

MIHIN KOTUKSEN KANNATTAA JA EI KANNATA PANOSTAA?

Kotuksella on alusta asti ollut monia valttikortteja hallussaan. Näistä ensimmäisenä on mainittava kielitoimisto. Sillä on valtakunnallinen, yleisesti tunnustettu ja yhteiskunnallisesti merkittävä tehtävä eikä yhtään varteenotettavaa kilpailijaa. Se koordinoi suomen kielen jatkuvaa kehitystä sivistyskielenä ja EU-kielenä. Suuri yleisö ei ehkä ymmärrä, että työn selkänäjäksi tarvitaan myös tutkimusta, mutta tärkeintä on, että Kotus ymmärtää ja kertoo sen itse.

Toinen alue, jolla Kotuksen asema on ehdoton, on omiin laajoihin aineistoihin perustuvat hankkeet ja teemasanakirjat, kuten murre-sanakirja, vanhan kirjakielen sanakirja ja kielikartastot. Näitä on mah-

dotonta tehdä muualla. Nykykielen sanakirjoja voivat koostaa muutkin tahot, jos eivät muuten niin Kotuksen tuotteita plagioida, mutta tässäkin Kotuksen valttina on tietoisuus sanakirjatyön tieteellisistä perusteista ja niiden asettamista käytännön vaatimuksista. Kotus pystyy kehittämään sanakirjojaan muutenkin kuin sanoja lisäämällä tai poistamalla.

Kolmas alue, jolla Kotus on selvästi huipulla, on nimistöntutkimus. Nimistö on suosittu tutkimuskohde myös yliopistoissa, mutta etenkin paikannimistön osalta aineistopohja on Kotuksessa ylivoimainen. Lisäksi Kotus on verkostoitunut tehokkaasti yliopistojen kanssa, ja tutkijayhteisö toimii hyvässä yhteishengessä. Nimistön piiristä ei ole käynnistetty niin massiivisia sanakirjahankkeita kuin murteista, joten resurssit on riittänyt myös tutkimushankkeiden toteuttamiseen ja tutkimusjulkaisujen tuottamiseen.

Lyhytaikaiset, perustehtäviin liittymättömät ja erityisesti nykykieltä koskevat tutkimushankkeet ovat sitä aluetta, jolla Kotus selvimmin kilpailee yliopistojen kanssa. Näissä on yliopistoilla etulyöntiasema, koska niiden toimenkuvaan kuuluu tutkijankoulutus. Hankkeissa on mukana jatko-opiskelijoita, joiden ohjaaminen on professorin virkavelvollisuus. Tulosten lisäksi henkilökohtaisena porkkanana on tohtorin tutkinto. Akateemisen tutkimuksen vapaus suo hankkeen käynnistäjälle mahdollisuuden valita aihe, teoriat ja metodit itsenäisesti ja joustavasti. Tämä ei liene yhtä helppoa eikä tarkoituksenmukaista määrätarkoituksiin perustetussa tutkimuslaitoksessa? Lisäksi erillishankkeiden tuloksista osa valuu Kotuksen ulkopuolelle, kun kaikkea ei julkaista talon omissa sarjoissa.

Kun Kotus perustettiin, sillä oli jo valmiina omat perustehtävänsä. Organisaatio luotiin niiden ympärille. Haluaako Kotus

olla nyt jotakin aivan muuta? Ylimääräisen painolastin purkamiseksi uudistuminen on välttämätöntä, mutta kentällä toivotaan, ettei se tapahdu perustehtävien kustannuksella. Muutahan täällä ei voidakaan kuin toivoa niin kauan kuin Kotuksella ei ole suoria ja säännöllisiä yhteyksiä fennistii-

kan tieteellisistä linjauksista vastaavaan yliopistoväkeen. ■

KAISA HÄKKINEN
suomen kielen professori
Turun yliopisto
Sähköposti: *kaisa.hakkinen@utu.fi*